

“વાચક યશોવિજયરચિત સમુદ્ર-વહાણ સંવાદ”
[કર્તાની સ્વહસ્તલિખિત પ્રતિ(ખરડા)ના આધારે
પાઠ-સંશોધન]

- મુનિ શીલચન્દ્રવિજય

મધ્યકાલીન સાહિત્ય, વિશંષતઃ જૈન સાહિત્ય ‘સંવાદ’ પ્રકારની અનેક રચનાઓથી સમૃદ્ધ છે. ૧૭-૧૮ માં શતકના સમર્થ જૈન ગ્રન્થકાર ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ પણ, વિ.સં. ૧૭૧૭ માં, દરિયાકિનારે આવેલા ઘોષા વંદરે પોતાના ચાતુર્માસ દર્શનમયાન “સમુદ્ર-વહાણ સંવાદ” નામે એક સ-રસ કૃતિ રચી છે. આ કૃતિ ઈ.સ. ૧૯૩૬માં પ્રકાશિત “ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ -પ્રથમ વિભાગ” માં શ્રી મોહનલાલ દલોચંદ દેસાઈએ સંપાદિત કરીને મુદિત કરાવી છે. તેમાં પ્રાન્તે જોવા મળતી નોંધ પ્રમાણે તે સંપાદન ‘ખેડા ખંડાર’ ની પ્રતિના આધારે થયાનું જણાય છે.

તાજેતરમાં જ આ કૃતિની કર્તાએ સ્વહસ્તે આદ્ય ખરડા (Draft) રૂપે લખેલી પ્રતિ જોવામાં આવતાં તેના તથા મુદિતના પાઠો મેળવવાનું મન થયું. ભાષાની રીતે તો ઘણાવધા ભેદો છે જ, જે માટે અવસરે આ કૃતિને તેના કર્તાની જ ભાષામાં પ્રકાશિત કરવા જોગ ગણાય; પરંતુ પાઠોની દૃષ્ટિએ પણ કેટલાક તફાવતો નજરમાં આવતાં તે તફાવતો અહીં રજૂ કર્યા છે.

	પંક્તિ	મુદિત	પ્રતિ
(૧) દૂહા :	૪-૧	એહને	એહોનંડ
	૪-૨	માંહો માંહે	માહોમાર્હિ
	૪-૩	થડ	હુડ

ઢાલ ૧ નું મુખડું - મુ. પાગની; - થાહરાં મોહલાં ઉપર મેહ ફરોચેં વીજલી રે
 કે વીજલી એ દેશી. ॥ પ્રતિમાં-ત્રિભુવન તારણ તીરથ પાસ
 ચિંતામણી રે ૨ એ દેશી

ઢાલ ૧ :	૩-૩	તૂરહિ વાજે	તૂર દિવાજડ
	૪-૪	સુર બહૂ રે	સુરવહૂ રે
	૫-૨	સાહ્ય	સાડે
	૬-૨	તિળેં	તળાંડ
	૭-૨	ગર્વે ચઢાવે પર્વત	ગર્વે ચઢાવડ પર્વતિ
	૭-૩	પર-કહ્યો	પર-કહિયા
	૭-૪	ગ્રહ્યો	ગ્રહ્યા

(૨) દૂહા : ૩-૪

ઢાલ ૨ :

જાણે જાણો
દેશીનું સૂચક પદ પ્રતિમાં છે નહિ.

૧-૩	મોટાઈ રે	મોટાઈ છડ રે
૧-૪	સમૃદ્ધિ	સમૃદ્ધ
૨-૨	દીપ જિહાં	દીપડ જિહાં
૩-૨	જાતિફલ	જાતીફલ
૪-૨	મચકુંદ	મુચુકુંદ
૪-૪	કંદ	કુંદ
૫-૨	સાચો	શુચિ
૫-૩	૦કારણે	૦કારણ
૫-૪	લાભંત	તેજંત
૬-૧	બલે	બલિડં
૯-૧	મુજથી	તુઝથી
૯-૪	મતિ	મત

(૩) ઢાલ ૩ : ૨-૩

૨-૪	સાધ્યાજી	સાધીરે
૩-૧	મોટાઈ	મોટાઈડં
૧-૪	લોગ લોગાઈજી	લોક નંડં લોઈ રે =(માર્જિનમાં સ્વહસ્તે 'લુગાઈ' લખ્યું છે.
૮-૧	વહરોજી	ચહરોજી
૯-૨	ગોઝ્યુંજી	ઘોઝ્યુંજી
૧૦-૩	બહિયો૦	વહયો૦

(૪) ઢાલ ૪ : ૭-૧

કુલ શ્યો કુલનો શ્યો

(૫) ઢાલ ૬: આંકળી પછી "જે જાચિકને ધન છેતરે લો" - ૧ પંક્તિ પ્રતિમાં નથી.

૨-૧	છે નહિ	છતડ
૨-૩	ભારણી	ભારિણી
૪-૧	મચ્છાદિ	માછાદિક

	४-२	ज्यु	जिम
	५-३	कूपि	कूपि
	९-२	गोप्यो	गोख्यो
(६) दूहा :	१-३	मले	मलइं
ढाल ७ :	२-१	उत्पति तिभ	ऊपति मनि
	२-५	सहुं हुं छुं	सहुं छुं हुं
	३-३	जलहरे	जल हरइं
	३-६	पुण्य भव०	पुण्य ए भव०
	४-२	देखता	देखतो
	४-५	वीचि खंपे	वीचि पंखइं
	५-३	ठामनो	ठामना
	६-४	दाधे	दाधी
	७-५	धननूं	घननूं
	८-१	वृष्टि रे	वृष्टिं रे
	८-२	दृष्टि रे	दृष्टिं रे
	८-३	दृष्टि	दृष्टिं
(७) दूहा :	५-४	माननी	मानिनि
	७-१	साथ तूं	साचलुं
	७-४	वंद	बिंदु
ढाल ८ :	२-१	उव संगी रे	उचसंगी रे
	७-१	रहे	रहतइ
(८) दूहा :	२-१	सणाजा जातिनो	सणीजा नातिनो
	३-२	जे पणि	पणि जे
	५-४	दिवसे	दिवस
(९) दूहा :	४-२	निशूक	निशूक
ढाल १० :	२-३	सरमोहता	सरडोहता
	४-४	ऊधाण बलियां	ऊधाण बलियां
	६-३	भेळवी	भेळवी
	७-१	निशितशिर धार	निशितशर धुर

	११-१	उसरी	ओसरी
	११-२	खालतो बाळतो	बालतो गालतो
	१३-१	फेरवे	फोरवइ
(१०) दूहा :	१-४	भोग	योग
	२-२	कृष	कूखि
	३-३	भचके	भकइ
ढाल ११ :	५-२	नीति ऋजुमार्ग ते	नीतिमार्ग ते ति
	६-३	सबल	सयल
	७-१	झकोले	छकोलइ
	८-१	पाटीन	पाटीन
	९-३	बोले	बोली
(११) ढाल १२: ४-३		लइ	लहइ
	३-३	रूसो परि	रूसो पर
	५-१	शोक्नी परि नीत	शाकिनि परि निति
	८-४	ऊगरस्यै तो पंक	ऊगरस्यइ पंक
	१०-१	वृथा	यथा
	१२-१	पिठि	पिट्टि
(१२) दूहा :	२-२	विंध्य	वंध्य
	२-३	विंध्याचल	वंध्य धल
	३-३	वनने कुंज	वननिकुंज
ढाल १३ :		भोलिडा रे हंसा रे	भोलडा रे हंसा
	४-३	देखो	देखो
	१०-१	ते उत्पत्ति रे	ते उत्पाति रे
(१३) दूहा :	१-४	तालवख	नालवख
	२-४	मूकने	मुंझइ
	३-४	करे सागरस्युं	करि समुद्रस्युं
ढाल १४ :	९-३	फिरिअ पाओ	फिरि नौपांड

(૧૪) દૂહા :	૪-૩	સવલો	સઘલો
ઢાલ ૧૬ :	૧-૩	વાહણથી	વાહણની
	૩-૩	ફિરત અંબર	અંબર ફિરત
	૪-૩	ફિરતી	કીરતિ
	૧૧-૧	પવનહીંથે	પવનહીં થઈ
	૧૬-૩	પ્રતિમાં - "માનું વ્યવહારીતણાં હો" એવાં પાઠ લખેલ છે, પછી પોતે જ માર્જિનમાં "માનું જિહાજના લોકના હો" એમ ઉમેર્યું છે.	
		ચોપાડ	ચોપડ
	૨-૧	તિહાં સોહે	સોહડ તિહાં
	૩-૨	માવું	માનું
	૧૦-૧	કેસર છવિ અનિં	કેસર છવિ અગનિં
	૧૪-૩	વસાણાં	વસાણે

(૧૫) ઢાલ ૧૭: ૪-૪	કેસર વચિ	કેસર છવિ
૫-૪	હરખ ન માડ	ન હરખ માડ
૯-૨	કર્યા	ધરિયા
૧૦-૨	મેહાલિ	મેલ્હી
૧૧-૧	વાજ્યાં વાજાં	વાજાં વાગાં
૧૩-૩	હુઆં વધામણાં	હુઆં હો વધામણાં
૧૫-૨	આંગી	અંગી
૧૫-૪	વલ્લિક કલસ	વલી કનક કલસ
૧૯-૧	વિધુ મુનિ સંવત	મુનિ ૧૧વિધુ સંવત
૧૯-૩	પહેલાં "કવિ જસવિજયઈ એ રચ્યો" એમ લખેલ છે, પછી સ્વયં માર્જિનમાં "ઘોઘા બંદિરિ એ રચ્યો" ઉમેર્યું છે.	

નોંધ :- મુદિત પ્રતિમાં દરેક ઢાલના મથાલે અલગ અલગ "દેશી" ની પંક્તિ છે. જ્યારે કર્તાની પ્રતિમાં ઢાલ ૧, ૬ (માત્ર "ઢાલ લો ની" એટલું જ), ૭, ૯, ૧૩, ૧૪ (માત્ર "સમરિઓ સાદ દિઈ એ દેવ એ દેસી" એટલું જ), ૧૫, ૧૬, ૧૭ (માત્ર "ગછપતિ રાજિઓ હો લાલ" એટલું જ), એ નવ ઢાલોમાં જ તે જોવા મળે છે.

પુરવણીરૂપ નોંધ

“સમુદ્ર વહાણ સંવાદ” નો રસાસ્વાદ કરાવતાં તથા તેની વિવિધ રચનાશ્રૂતીને ચર્ચતાં લેખો પૂર્વે લખાયા જ છે. કર્તાની અનુવાદ - કુશલતા પ્રત્યે પણ અધ્યાસીઓને ધ્યાન ગવેલું છે, છતાં પ્રસ્તુત નોંધમાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીની અનુવાદનિપુણતાનાં કેટલાંક વધુ ઉદાહરણો સમુદ્ર વહાણ સંવાદમાં જડી આવે છે, તેને રજૂ કરવાની લાલચ રોકી શકાતી નથી. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સુભાષિતો તથા લોકોક્તિઓ - કહેવતોનો ઉચિત રીતે અને લાઘવપૂર્ણ શૈલીમાં વિનિયોગ કરવાની ઉપાધ્યાયજીની ક્ષમતા સાચે જ અનુપમ છે.

વિદ્વાનેવ વિજાનાતિ વિદ્વજ્જનપરિશ્રમમ્ ।

નહિ વન્ધ્યા વિજાનાતિ, ગુર્વા પ્રસવવેદનામ્ ॥

આ સુભાષિતનો વિનિયોગ તેમણે આ રીતે કર્યો છે :

“વાંઝિ ન જાણઈ રે વેદના, જે હુઈ પ્રસવતાં પુત્ર;

મૂઢ ન જાણઈ પરિશ્રમ, જે હુઈ ભણતાં સૂત્ર (ઢાલ ૨/૧૦)

તાં ૧મી ઢાલના ચોથા દૂહાના ઉત્તરાર્ધમાં - અને વસ્તુતઃ તે દૂહામાં જ-

“જિમ વિદ્યા પુસ્તક રહી, જિમ વલિ ધન પર-હત્થ”

- અહીં “પુસ્તકસ્થા તુ યા વિદ્યા, પરહસ્તગતં ધનમ્”

(કાર્યકાલે સમુત્પન્ને, ન સા વિદ્યા ન તદ્વનમ્ ॥)

આ સુભાષિતનો ભાવ તેમણે સરસ રીતે ગૂંથી દીધો છે.

જૈન દાર્શનિક ગ્રંથોમાં એક પ્રાકૃત સૂક્તિ આવે છે :-

રૂસઙ્ક વા પરો વા મા, વિસં વા પરિયત્તઙ્ક ।

ભાસિયવ્વા હિયા ભાસા, સપક્ખગુણકારિયા ॥

આનો ભાવ ઉપાડીને ઉપાધ્યાયજી કહે છે :-

“નિજ હિત જાણી બોલિહું નવિ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ;

રૂસો પર વલિ વિષ ભર્યો, પણ કહિહું શુદ્ધ ॥ (ઢાલ ૧૨/૩)

“હરખ નહીં વડ્ઘવ લહાઈ, સંકટિ દુઃખ ન લગાર;

રણસંગ્રામિં ધીર જે, તે વિરલા સંસારિ” (ઢાલ ૧૬ ના દૂહા-૩)

આમાં - સમ્પદિ યસ્ય ન હર્ષો

विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् ।

तं भुवनत्रयनिलकं

जनयति जनना सुतं विरलम् ॥

आ सुभाषितना तात्पर्यनं कंटली खूबीथी वणी लेवामां आवुं छे ! “आवश्यक - निर्युक्ति” मां एक गाथा आवे छे, तेमां “तीर्थ”नी व्याख्या बांधवामां आवी छे :-

“दाहोवसमं तण्हाइछेअणं मलपवाहणं चेव ।

तिहि अत्थेहि निउत्तं तम्हा तं दव्वओ तित्थं ॥

हवे आ ज वात जरा जुदी रीते, “महाभारत” मां पण करवामां आवी छे. -(दुर्भाग्ये, महाभारतना सन्दर्भस्थाननं अत्यारे विस्मरण थयुं छे. पण ते पद्य आ प्रमाणे छे :) -

पङ्क-दाह-पिपासाना - मपहारं करोति यत् ।

तद्धर्मसाधनं तथ्यं तीर्थमित्युच्यते बुधैः ॥

अने आ वातने उपाध्यायजीए आ रीते ढाली छे :

“टालइ दाह, तृषा हरइ, मल गालइ जे सोइ;

त्रिहुं अरथे तीरथ कहिउं, (ते तुझमां नहिं कोई). (ढाल ७ ना दूहा -६)

अने हवे थोडीक कहवतो - लोकोक्तिआं पण जोईए :

“खंड भलो चंदन तणो रे लो, स्यो लाकडसो भार रे

सज्जन संग घडी भली रे लो, स्यो मूरख अवतार रे” (ढाल ६/८)

आ बांचता ज - “चंदन की चटकी भली, झाझां काष्ठनां भारा;

चतुरकी घडी भली, मूरखनां जन्मारा”-

ए लोकोक्ति सहेजे ज याद आवी जाय.

अने एमनी आ उक्तिओ -

“ मा आगलि मूसालनूं, ए सवि वर्णन साच” (ढाल ३, दूहो १),

“गरजे कहिइं खर पिता” (ढाल ७, दूहो ८)

“छोरू कुछोरू होइ तो पणि, तात अवगुण नवि गणइ (ढाल ७/२)

“इम चित्त म धरे शकट हेटिं, श्वान जिम मनमां धरइ” (७/९)

बांचतां ते ते लोकभाषा-प्रसिद्ध रूढ प्रयोगो अनायासे ध्यानमां आवे छे.

यशोविजयजीनी विलक्षणता ए छे के ज्यां अन्य कविओने पोतानी बात, विधान के

પ્રસંગને દૃઢ/પુષ્ટ બનાવવા માટે “ઉક્તં ચ” કે “યદુક્તં” – કહીને નીતિશાસ્ત્રાદિના સાક્ષાત્
શ્લોકો ટાંકવા – ઉધ્ધરવા પડે છે, ત્યાં યશોવિજયજી, તેવું ન કરતાં, ઉપર જોયું તેમ, જે તે
નીતિવચન વગેરેને પાંતણી શૈલીથી ભાષામાં જ ઢાઢી રહે પોતાના પ્રવાહને અસ્થિરિત
ચાલુ રાખે છે.